

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему

**«Державна політика УРСР щодо шкільної молоді
впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.:
соціально-побутова та ідейно-виховна складова»**

Студентки групи СОІ-41(з)
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»
Бабійчук Христини Ігорівни

Керівник:
доктор історичних наук, доцент
Кіндрачук Надія Мирославівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Івано-Франківськ – 2023 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	10
1.1. Історіографія питання.....	10
1.2. Джерельна база дослідження.....	13
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ УРСР.....	17
2.1. Проведення виховної роботи серед учнів УРСР: державна інфраструктура.....	17
2.2. Ідейно-виховна діяльність на шляху формування світогляду молоді УРСР.....	21
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ШКОЛЯРІВ УРСР	27
3.1. Соціально-побутові умови школярів УРСР	27
3.2. Відпочинок та дозвілля школярів УРСР.....	30
РОЗДІЛ ІV. ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ТЕМУ «ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УРСР ЩОДО ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ	

ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛ. 1960-Х – ПЕРШОЇ ПОЛ. 1980-Х РР.»	34
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	63

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВКЛСМ	Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді
ВЦРПС	Всесоюзна центральна рада професійних спілок
ДЕТС	Дитяча екскурсійно-туристична станція
КК	Кримінальний кодекс
КПРС	комуністична партія Радянського Союзу
КпК	кримінально-процесуальний кодекс
КпШС	Кодекс про шлюб та сім'ю
Мінфін	Міністерство фінансів УРСР
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
ООН	організація об'єднаних націй
РНК СРСР	Рада народних комісарів Союзу Радянських Соціалістичних республік
РСР	Радянська Соціалістична Республіка
СЕС	санітарно-епідеміологічна станція
СШ	середня школа
КПУ	Центральний Комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження бакалаврської роботи. В умовах інтеграції України в європейський простір, відбуваються зміни у всіх сферах суспільства. Українці зорієнтовані на Європу, на європейські культурні цінності, які передбачають піклування про молодь та базуються на людиноцентризмі.

Виходячи із сказаного, особливої уваги станом на сьогодні потребує повсякдення юнацтва, дітей. Посеред головних завдань цієї місії визначено: виховання, навчання, гармонійний, всебічний розвиток підростаючої молоді, підтримка дитинства, соціальний захист. Турбота і піклування про дітей це не лише показник рівня життя населення країни, але і декларування перспектив подальшого державного розвитку. Варто відзначити, що втілення цих завдань в реальність життя не є можливим без вивчення історичного досвіду минулих років, узагальнення та аналізу закономірностей суспільного розвитку, особливостей сфери повсякдення різних категорій населення, зокрема підлітків та дітей.

Тема пропонованої бакалаврської роботи має не лише наукову, але й суспільну актуальність. Вивчення історії повсякденного життя являється одною з актуальних аспектів вивчення гуманітарних наук, зокрема історії.

Огляд історіографії даного питання свідчить про недостатність наукової розробки пропонованої теми. Мало дослідженим залишається, як в колі українських істориків, так і зарубіжних науковців, питання молодіжного повсякдення в радянський час, а особливо в добу «застою». Таким чином, вивчення політики радянської тоталітарної держави стосовно підлітків, дітей соціальної, культурної, освітньої, матеріальної сфери дитинства, впливу радянського ідеологічного чинника на формування світобачення школярів складає наукову заінтересованість й актуальність.

Розгляд питань, які пов'язані із дослідженням історичного досвіду в аспекті розвитку особистості дитини, формуванням її ціннісних, моральних орієнтирів являється складовою, важливою частиною державної стратегії стосовно молодого покоління українців на сучасному етапі.

Метою дослідження бакалаврської роботи являється всебічний та об'єктивний аналіз специфіки державної політики радянської держави щодо повсякденності дітей, підлітків в УРСР впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст., в тому числі соціально-побутова та ідейно-виховна складова.

Досягнення прописаної мети можливе при вирішенні наступних **дослідницьких завдань:**

- проаналізувати рівень наукового аналізу вивчення окресленої проблеми;
- виявити повноту джерельної бази в руслі вивчення окресленої проблеми;
- виявити ступінь ефективності державної системи соціального захисту щодо забезпечення в УРСР дітей, підлітків впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- охарактеризувати особливості й специфіку, негативний вплив радянського ідеологічного виховання учнів;
- надати аналіз основних реалій повсякденного життя школярів, впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- з'ясувати соціально-побутові умови школярів в Українській РСР впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- окреслити зміст відпочинку, базові форми дозвілля школярів в Українській РСР протягом другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- виявити негативні моменти радянського дозвілля;
- розробити план-конспект уроку для 11 класу із історії України на тему:

«Державна політика УРСР щодо шкільної молоді впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.: соціально-побутова та ідейно-виховна складова».

Об'єктом дослідження бакалаврської роботи являється повсякденність дітей, юнаків як окремої групи суспільства УРСР.

Предметом дослідження бакалаврської роботи являється державна політика УРСР щодо шкільної молоді впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр., вивчення соціально-побутової та ідейно-виховної складової повсякдення цієї категорії українського суспільства.

Хронологічні рамки бакалаврської роботи опираються на предмет дослідження й обіймають часові межі з другої пол. 60-х та впродовж першої пол. 80-х рр. ХХ ст.

Нижня межа дослідження теми бакалаврської роботи роз'яснюється початком вже, власне, нового історичного етапу радянського соціуму, який увійшов в історію як брежнєвський «застій», який окреслюється відходом від засад курсу хрущовської «відлиги» і початком реформ (зокрема внесенням у в 1966 р. змін до Закону «Про заходи щодо подальшого вдосконалення роботи середньої загальноосвітньої школи»).

Верхня межа дослідження теми бакалаврської роботи тлумачиться наступною зміною влади, яка закладе початок «перебудови» у шкільній системі освіти і в тому числі у всіх сферах тогочасного радянського суспільства.

Територіальні межі бакалаврської роботи. Охоплюють територію Української РСР, яка відповідає тогочасному адміністративно-територіальному поділу і сучасним державним кордонам України.

Теоретична значущість й наукова новизна результатів бакалаврської роботи зумовлюється розробкою актуальної теми.

В бакалаврській роботі:

- проведене вивчення державної політики Української РСР щодо

- шкільної молоді впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.;
- проведене дослідження соціально-побутової та ідейно-виховної складової повсякденного життя шкільної молоді протягом другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.:
 - здійснено аналіз ґрунтовних, базисних складових радянської державної політики стосовно підтримки, соціального забезпечення школярів (дітей, юнаків) Української РСР;
 - охарактеризовано соціально-побутові умови повсякденності школярів в їхній час перебування в стінах школи: мова йде про медичне забезпечення, харчування, транспортне обслуговування тощо;
 - проаналізовано і узагальнено форми відпочинку й дозвілля учнівської молоді протягом другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.:
 - вивчено офіційну позицію радянського державного керівництва періоду брежнєвського «застою» стосовно питання повсякденності дітей, учнів, юнацтва;
 - вивчено специфіку формування світогляду учнівської молоді.

Практичне значення бакалаврської роботи полягає у тому, що пропонуване дослідження в певній мірі дозволяє заповнити «білі плями» в історіографічному дискурсі, в площині соціальної історії України періоду 1960-х – 1980-х рр. ХХ ст. Пропонуване дослідження спонукає істориків, науковців, дослідників застосування міждисциплінарного підходу в процесі вивчення основних суспільних груп радянського суспільства.

Теоретичні висновки й фактичний матеріал роботи можуть використовуватися при підготовці та написанні досліджень із історії України другої половини ХХ ст., зокрема вивчення соціальної історії, соціології, українознавства в процесі підготовки студентів гуманітарних факультетів, зокрема підготовки студентів, політичних, педагогічних, історичних спеціальностей у стінах вишів.

Також теоретичні висновки й фактичний матеріал бакалаврської роботи можуть бути використаними в процесі підготовки методичних рекомендацій, навчальних програм тощо. Ґрунтовні висновки бакалаврської роботи можна використовувати під час створення та реалізації державних програм розвитку у соціальній сфері; при написанні програм патріотичного й національного виховання молодих українців та в рамках дотримання національного плану дій у межах впровадження й реалізації «Конвенції ООН про права дитини».

Структура бакалаврської роботи зумовлена особливостями окресленої мети й поставлених дослідницьких завдань. Бакалаврська робота складається із: переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (шести підрозділів/параграфів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 66 сторінок, з них: основний текст становить 52 сторінки. Список використаних джерел розміщений на 10 сторінках та складається із 88 позицій. Додатки розміщені на 4 сторінках.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографія питання

Час років незалежності України представляє собою збільшену зацікавленість із боку дослідників, науковців, істориків до дослідження повсякденності багатьох груп населення, в тому числі їх дозвілля, побут тощо. Однак, ще дуже багато різноманітних аспектів перспективного цього напрямку наукових пошуків тільки окреслені, та на жаль не дослідженні та потребують досить таки особливої уваги авторів-дослідників, потребують досить таки детального історіографічного й джерельного опрацювання та узагальнень.

До маловивчених питань повсякденного життя, повсякденності в цілому українців можна й віднести ще й таку категорію суспільства як діти (учні). Саме учні, являли і являють собою невід'ємну і важливу складову не лише громадськості, але й держави.

Варто відзначити, що попри існування дуже великої кількості праць, книг із історії тогочасного радянського суспільства (народу), проблема історії дитинства, носить все більш характер, фрагментарний. Практично, цілком в яких би розкривався час шкільного життя учнів Української РСР в роки брежнєвського «застою».

Дослідниця О. Шиян в своїй науковій статті під назвою «Дитинство як предмет дослідження біографічної науки» вказує: «Люди звикли, що дитину і світ дитини досліджують психологи і педагоги. А це зовсім не так. Розвиток і виховання дитини проходять у певному середовищі, нерозривно пов'язаними з іншими сторонами суспільного життя, які знаходяться в стані історичного розвитку і змін...» [87, с. 54].

Наголосимо, що дитинство, діти як цілий і окремих предмет наукових досліджень, пошуків, тільки прикінці двадцятого століття, ми одержали певною мірою належне визнання посеред «соціальних пріоритетів, що знайшло своє відображення в Міжнародній конвенції прав дитини та зумовило перегляд ставлення суспільства до дітей» тощо [87, с. 55].

Таким чином, вивчення й дослідження історії дитинства, учнівства в тому числі шкільних років, набуває спеціального, особливого значення та є досить таки важливим по розумінню і баченню різносторонніх моментів в житті підлітків, дітей. Розробка та вивчення такого питання, проблеми дозволить розглянути досвід минулого задля подальшого позитивного розвитку майбутнього, подальшого реформування цілого освітнього простору, турботи із сторони держави стосовно підростаючого покоління.

Під час написання бакалаврської роботи, вивчаючи історіографічний дискурс опублікованих наукових праць, які в тій чи іншій мірі певною мірою десь дотичні окресленій темі, дипломницею були зроблені висновки, що увесь комплекс зарубіжної й вітчизняної історіографії розділяється на 3-и групи по проблемному й хронологічному принципу:

- це узагальнюючі наукові праці, що є присвяченими питанню дитинства, учнівства;
- це роботи характеру загального по історії повсякденності окресленого часу (другої пол. 60-х – пер. пол. 80-х рр. ХХ ст.);
- це праці, які присвячені напряду шкільництву радянського періоду, в тому числі, повсякденню підлітків, дітей впродовж другої пол. 1960-х – сер. 1980-х рр.

1-шу групу складають роботи зарубіжних і українських науковців практичного й теоретичного характеру, які були приурочені питанню дитинства, учнівства, використання яких являється досить таки необхідним в процесі дослідження окресленої теми. В цій групі можемо виділити кілька підгруп.

До 1-ї підгрупи ми цілком можемо віднести дослідження вітчизняних українських науковців. «Дитинство, як складова життєвого циклу людини, тривалий час в Україні не було об'єктом інтересу ні широких верств громадськості, ні науковців» [49, с. 203].

В історіографії на сучасному етапі немає однієї, єдиної точки погляду науковців на поняття (термін) «дитинства». Вчені розглядають такий термін через цілковиту призму соціології, історії, психології, педагогіки, філософії, етнології і інше. Дослідниця І. Голубєва вказує, що: «Слово «дитинство» не згадувалося видатними укладачами словників національних мов. Наприклад, це слово відсутнє в словниках Б. Грінченка та В. Даля. Навіть коли почали видаватися багатотомні національні енциклопедії, що фіксують зміст термінів, які певною мірою характеризують досягнутий рівень розвитку узагальнюючого мислення за конкретно-історичних умов, слову «дитинство» досить рідко присвячувалися окремі статті не тільки в універсальних, й у галузевих, спеціалізованих енциклопедіях. У сучасних довідникових виданнях дитинство визначається як юридична категорія [33, с. 52].

Так, історичний аспект вивчення дитинства є наразі малодослідженим на сторінках української історіографії. Станом на сьогодні побутує в науці фундаментальна праця під назвою «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура» [33, с. 53]. Ця праця за авторством добре знаних українських (вітчизняних) етнологів в сфері дитячої субкультури, праця присвячена віковій групі учнів (дітей). Праця містить певні матеріали із історії дитинства впродовж ХІХ ст. – та періоду кін. 1920-х рр. ХХ ст.

Дослідник О. Булгакова наукові напрацювання якої ввійшли в склад вказаної вище наукової збірки, зосереджує свою авторську увагу, власне, на дитячій субкультурі, охарактеризує харчування із точки зору етнографічного вивчення, висвітлює дитячий побут [34, с. 232]. Вказана праця вважається важливою для розкриття й визначення методологічної частини бакалаврської роботи.

Також, потрібно відзначити книгу під назвою «Хрестоматію з українського дитинознавства» [85], що являє собою цілком стислий очерк формування дитини як постаті, як особистості від її появи на світ до її виходження в доросле життя, до її фізіологічного дозрівання.

Науковиця Н. Слюсаренко в своїй авторській праці під назвою «Радянський період розвитку трудової підготовки дівчат у школах України книзі під назвою» [69], прагнула до обґрунтування комплексного, всеохоплюючого вивчення цілого світу дитинства, розкриваючи при цьому всьому базові чинники впливу на утворення ціннісної «моделі світу дитини», Також Н. Слюсаренко подає окреслення багатьох понять, термінів, які були пов'язані із дитинством в цілому, а це насамперед: «структура дитячої субкультури», «дитячасубкультура» тощо [69, с. 71].

Підсумовуючи огляд історіографічної бази дослідження, зауважимо, що, незважаючи на її наукову цінність, поза увагою як українських так і зарубіжних дослідників залишаються не розкритими питання стосовно повсякденного життя дітей та підлітків періоду «застою» та їх взаємодії з державою у період дорослішання. Ця проблема сьогодні ще не стала предметом комплексного аналізу, що вказує на актуальність і виправданість вибору теми бакалаврської роботи.

1.2. Джерельна база дослідження

Варто відмітити, що важливим фундаментом для написання історії із дитинства в УРСР являються історичні джерела. При написанні бакалаврської роботи були залучені різні види джерел. І саме вони дозволили всебічно дослідити пропоновану проблему.

Враховуючи, те що дитинство тлумачиться науковцями-дослідниками як окрема «соціальна реальність», то для його дослідження, дослідження історії учнівства пріоритетний характер несуть опубліковані матеріали й документи, періодичні видання.

Варто відзначити, що досить таки особливе інформативне наповнення містять в собі джерела візуальної й усної історії, що фіксують в собі «пам'ять дитинства». Доповнюючи певною мірою наукові надбання попередніх поколінь дослідників-науковців, до наукового обігу введено велику кількість більш нових, невідомих документів.

В процесі написання бакалаврської роботи було застосовано велике коло джерел, які в свою чергу можемо розділити на 5-ть груп:

- опубліковані матеріали та документи;
- періодичні видання;
- щорічники;
- статистичні збірники;
- візуальні джерела.

Так, основну групу джерел складають опубліковані матеріали і документи, що відображають в першу чергу суть та специфіку державної та партійної комуністичної системи тогочасного радянського керівництва й розкривають механізми функціонування тоталітарної СРСР, зокрема у сфері дитинства, учнівства, підлітків. Так, до цієї групи джерел входять тематичні документальні збірники, що на своїх сторінках розміщують законодавчі акти, інструкції, постанови, які розкривають суть тогочасної народної освіти, в тому числі охорони дитинства, соціального забезпечення підлітків та дітей.

Наприклад, потрібно виокремити такі наступні важливі видання, як:

- «Збірник законодавства про охорону материнства і дитинства» [4];
- «Законодательство об охране детства: сборник нормативных актов» [33, с. 54];
- «Законодавство про релігійні культу» [3];

- «Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917–1973 гг.» [33, с. 54] та ін.

Також, досить суттєвим й важливим для дослідження окресленої теми бакалаврської роботи стала «Конвенція ООН про права дитини» [33, с. 55]. Вона являється першою такою досить суттєвою угодою в світовій глобальній історії стосовно дітей, стосовно їхніх прав.

Саме до «Конвенції ООН про права дитини» жодний з «міжнародних договорів із прав людини не був ратифікований майже всіма державами світу – членами ООН» [33, с. 55]. За цією «Конвенцією» діти від свого народження мають всі права та свободи людини. В цьому документі визначаються пріоритети дітей, які стоять вище за інтереси держави.

До наступної другої третьої групи джерельної бази бакалаврської роботи відносимо статистичні матеріали, що дають змогу проаналізувати загальні особливості й тенденції різноманітних сферах тогочасного повсякденного життя дітей, при цьому – як у регіонах, так по країні в цілому.

Необхідно перш за все охарактеризувати статистичні збірники, ті збірники у яких розміщено дані цифрові про культурний та освітній розвиток УРСР та простежується тенденція розвитку ЗОШ (загальноосвітніх шкіл).

Певна частина статистичних збірників присвячується дослідженню стану освіти. В ході вивчення теми бакалаврської роботи були використані ювілейні збірники статистичні, що були опубліковані протягом 1960-х – 1980-х рр., до них ми відносимо:

- «Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистичний збірник» [10];
- «Общество «Знание» Украинской ССР. 1977–1982 гг. Краткий справочник» [33, с. 55].;
- «Освіта в Українській РСР: Статистичний збірник» [43, с. 183];
- «Підсумки розвитку народної освіти в Українській РСР за 1965, 1970–1975 рр. Планово-статистичний збірник» [43, с. 184];

- «Основні документи про школу: зб.-довід.» [17].

Варто зауважити, що у вказаних збірниках публікувалися тільки дуже ретельно підготовлені статистичні дані (цифри), що описували картину почергових етапів розвитку СРСР.

Під час дослідження теми бакалаврської роботи, було опрацьовано ще й наступні збірники документів, які торкаються окремих галузей життя тогочасного радянського суспільства, власне – це:

- «Історія релігії: Збірник документів і матеріалів» [43, с. 184];
- «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» [43, с. 185];
- «Преса Української РСР 1918 – 1980: статистичний збірник» [43, с. 186].

Також варто підкреслити, що на протязі досліджуваного періоду досить активно друкувалися галузеві збірники статистичні, які були присвячені соціальним, економічним, культурним тогочасним процесам, а це саме:

- «Україна за п'ятдесят років (1917 – 1967). Статистичний довідник» [32, с. 9];
- «Социальное обеспечение и страхование в СССР» [32, с. 9].

Таким чином, подана і проаналізована джерельна база не є вичерпною, однак являється достатньою для реалізації поставленої в бакалаврській роботі мети, являється достатньою для вирішення дослідницьких завдань, в цілому дає можливість системно і об'єктивно провести аналіз повсякденності школярів УРСР в окреслений історичний період.

РОЗДІЛ II

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ УРСР

2.1. Провадження виховної роботи серед учнів УРСР: державна інфраструктура

Варто відзначити, що виховна діяльність молоді завжди була у центрі уваги КПРС – КПУ. З ідеологічних позицій, цілковито виховний процес учнів (підлітків) мав тотально контролюватися радянською партійною структурою.

З огляду на це, маючи великий вплив на підростаюче покоління, проходило формування радянської свідомості і радянської людини, людини «нового типу», людини, яка була б досить таки корисною для комуністичної верхівки [62, с. 88].

Радянське виховання дітей, підлітків мало розпочинатися із сімейного життя. Проте, таку досить таки важливу для КПРС – КПУ ділянку роботи, не могла довірити тільки сім'ї.

Виховання підростаючого покоління, формування його світоглядних цінностей, формувалося в стінах:

- дитячого садочку;
- школі;
- супроводжувалося на протязі життя.

Із 1-го класу школи всіх дітей урочисто посвячували почергово в:

- «жовтенята»;
- піонери;
- Комсомольці [69, с. 71].

Такий перебіг подій мав означати причетність «до великої справи» радянського життя та відданості комуністичним ідеалам.

Школі радянського періоду у справі комуністичного виховання надавалося (відводилося) одне із пріоритетних місць. Радянська школа ставала помічником КПРС – КПУ й виконувала 2-і основні функції:

- освітню;
- виховну [69, с. 72].

Ці дві функції надзвичайно тісно взаємно перепліталися в одному цілому та єдиному виховному та освітньому, навчальному процесі.

Що ж до другої функції, а саме до виховної функції то вона мала надзвичайно велике значення не менше значення, ніж мав навчальний і виховний процес. Мета такого процесу виховання крилася в «якнайшвидшому досягненні ідеологічної однотайності учнівської молоді, уніфікація їх світоглядних уподобань, штучне підпорядкування дійсності під ідеальні схеми» [49, с. 203].

Щоб вищеописана виховна робота із підростаючим поколінням (учнями, школярами) проходила конструктивно й плідно, партійне керівництво КПРС – КПУ звертало свою пильну увагу власне на підготовку вчителів, адже, власне, вчителі були найближчими до школярів й робили саме найбільший і всебічний вплив на світогляд учнів.

З огляду на сказане, КПРС – КПУ надзвичайно активно вела процес виховання кадрів педагогічного колективу будь-якої школи і установ, які були поза межами школи. Всіх педагогів чимраз інтенсивніше залучали лави шкільних партійних організацій, де проводилися різного роду роз'яснювальні бесіди, лекції, промови, велася підготовка (суті, змістового наповнення) до всієї виховної роботи посеред учнів [67, с. 23].

Партійна радянська влада, намагалася всіма існуючими методами збільшити «партійний прошарок» в середовищі учительського колективу «а також збільшити кількість шкільних партійних організацій та груп, щоб

посилити їх відповідальність насамперед за формуванням комуністичного світогляду в підростаючого покоління» [67, с. 23].

Необхідно підкреслити, що партійна організація в стінах будь-якої школи, у тогочасних існуючих робочих планах передбачала в обов'язковому порядку:

- питання виховання школярів;
- зокрема у руслі комуністичної ідеології;
- контроль за політичним навчанням вчителів у системі політвиховання;
- роботи атеїстичної ради школи.

Всі кроки всього педагогічного шкільного колективу, мали бути спрямованими на цілковите формування «науково-матеріалістичного світогляду серед учнівської молоді» [49, с. 2034

Стосовно зміцнення контролю в напрямку ведення виховної роботи серед молоді, Центральний Комітет КПРС на постійній основі вимагав підсилення кількості перевірок роботи:

- обкомів;
- міськкомів;
- райкомів партії;

Центральний Комітет КПРС вимагав і ретельної, постійної уваги і до діяльності, власне, самих шкіл.

Наявність в стінах школи вчителів-комуністів, партійних організацій давало можливість КПРС – КПУ:

- активно і всебічно впливати на роботу школи;
- формувати світоглядні орієнтири як серед вчителів;
- формувати світоглядні орієнтири учнів;
- проводити радянську політику [69, с. 72].

Тому, перетворивши школу на досить таки важливого засадничого ідей комунізму, серед вчителів зростала кількість партійців. Зазначені тенденції

бачимо у багатьох куточках УРСР, так «в Дніпропетровській області майже кожен четвертий вчитель був комуністом, тільки за 1980 – 1982 рр. на 5 % збільшився партійний осередок серед вчителів, в той час як у 1976 – 1980 рр. він становив близько 25 % [62, с. 89]. Але як засвідчують архівні дослідження, в таких областях як Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Тернопільська, Івано-Франківська, Житомирська, Чернівецька вчителів-комуністів налічувалось 17 – 22 % [62, с. 89]. Особливо низькими були показники у сільських районах.

Однак були (спостерігалися) випадки, коли проявлялася байдужість і небажання досить таки значної частки вчителів до справи ведення партійної роботи в школі.

Із подальшою метою підсилення контролю над життям школи розроблялися механізми та застосовувалася практика слухання звітів про роботу (діяльність) окремих партійних організацій школи на засіданнях:

- бюро;
- пленумах міськкомів;
- пленумах райкомів.

В окреслений історичний період другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. радянська державна інфраструктура в площині по забезпеченню і проведенню виховної роботи в учнівському середовищі включала громадські організації й державні установи. Вони виховували дітей в дусі комуністичної ідеї. КПРС – КПУ використовувала всі свої засоби впливу, різносторонні форми і методи пропагандистської роботи. Повсякденність школярів в УРСР наповнювалася радянськими лозунгами, які мали формувати «нову людину» радянського типу.

2.2. Ідейно-виховна діяльність на шляху формування світогляду молоді УРСР

Як уже вище було сказано, ідейне виховання молодого «нового» підростаючого покоління в роки керівництва КПРС – КПУ стало базовою (основною) складовою комуністичного ідейного виховання, яка була спрямована на формування в їхній свідомості комуністичних переконань та ідеалів. Вплив ідеологічних принципів КПРС – КПУ, радянської влади в цілому на дітей, заповнював собою практично всі сфери повсякденного життя тогочасного суспільства [49, с. 204].

В період, що вивчається під вихованням комуністичним розумілося:

- систематичний вплив;
- цілеспрямований вплив;
- планомірний вплив

«на свідомість людини, що був скерований на формування творчої діяльності, всебічного розвитку особистості, яка поєднує духовні багатства, моральну чистоту і фізичну досконалість» [67, с. 24].

На думку тогочасних пропагандистів комунізму, яку вони висвітлювали на сторінках газет, журналів «вихована в комуністичному дусі людина, це людина всебічно освічена, творчо активна в різних сферах суспільного життя. Це людина, яка володіє науковим, матеріалістичним світоглядом, глибокою ідейною переконаністю, вона – патріот своєї соціалістичної країни і у той самий час інтернаціоналіст» [62, с. 90].

Перш за все під ідейним вихованням стояло прищеплення (привиття) любові до «соціалістичної батьківщини».

Досить таки специфічним являється питання про суть поняття терміну «радянський патріотизм», що мав бути привитий дітям на перших порах в колі родини, згодом у школі, і в суспільстві в цілому:

По-перше, досить таки важливою і суттєвою складовою уявлення про «радянський патріотизм» була моральна й політична єдність всього радянського народу;

По-друге, варто наголосити на тому, що діти повинні були бути свідомі тих завдань, які фундаментально були поставлені КПРС – КПУ перед радянським народом;

По-третє, необхідно вказати, що діти повинні були бути свідомі суті та змісту «великої відданості» трудящих «важливій справі» будівництва комунізму;

По-четверте, «радянський патріотизм» пропагувався комуністами, як «братерська співдружність» всіх націй:

- які проживали на території усїєї радянської держави;
- яких поєднували «спільні життєві» інтереси, інтереси, що були спільними для всіх трудящих Союзу РСР;

По-п'яте, важливою та вагомою рисою (ознакою) «радянського патріотизму» було цілковите розуміння:

- героїчного минулого народу;
- «величі» провідної ролі Союзу РСР в «розв'язанні» ключових проблем тогочасної міжнародної політики.

По-шосте: «радянський патріотизм» то безмежна і велика «довіра й любов трудящих до комуністичної партії та її ідейних провідників, вождів партії й народу» [49, с. 204].

Таким чином, аналізуючи вищесказане, варто сказати, що поняття «радянський патріотизм» для дітей, школярів УРСР зумовлювався, перш за все, потребами держави.

Підростаючому поколінню повинні були прищеплювати:

- велику повагу до радянської держави;
- товариську взаємодопомогу, як допомогу поміж радянськими людьми;

- чесність радянської людини;
- «правдивість» радянської людини;
- простоту (сірість, невиразність на фоні мас) радянської людини;
- скромність радянської людини;
- відданість радянської людини.

Досить таки важливу роль радянська держава відводила й військово-патріотичному та трудовому вихованню молоді, як базовим складовим комуністичного й ідейного виховання. Однак, в своїй більшості, радянські школи об'єднувало і атеїстична пропаганда школярів [69, с. 72]. Атеїзм був присутнім практично на всіх шкільних предметах, атеїзм охоплював дозвілля школярів.

Варто наголосити і на тому, що тогочасна радянська шкільна система навчання й освіти була цілком та повністю зорієнтована виключно на державні інтереси УРСР. На школу покладалися базові завдання в контексті підготовки патріотичних, законослухняних, позитивно налаштованих до Комуністичної партії свідомих, радянських громадян [62, с. 90]. Школярам всіх класів, зі шкільної парти примусово, штучно нав'язувалися комуністичні ідеологічні штампи.

З самих ранніх літ, діти мали проймаються партійно-комуністичними ідеалами та ідеями. Освітньо-виховною політикою Комуністичної партії опікувалися:

- державні органи;
- громадськість;
- педагоги.

Всі вони створювали сприятливі умови для формування основ існування «радянського народу».

Варто відзначити і те, що шкільна тогочасна освіта була занадто централізована. Будь-яка школа розглядалася КППС – КПУ як ідеологічний інститут (філія) комуністичного виховання.

Тактика Комуністичної партії стосовно системи освіти та виховання увібрала в себе:

- включала визначені риси тоталітарного способу керівництва;
- включала відсутність на той час альтернативних варіантів;
- включала тоталітарний та суворий контроль;
- включала постійні зміни в кадровому складі (це відбувалося на фоні недовіри до вчительства й інтелігенції зокрема).

Робота вчителів, всього кадрового колективу освітян була скерована на підбір потрібних ідейному вихованню фактів, возвеличення діяльності КППРС – КПУ, її структурного розгалуження, ідейне фільтрування всієї оточуючої інформації [67, с. 25]. «В наукових і науково-методичних працях учених-педагогів чітко простежувалася радянська освітньо-виховна тенденція, яка полягала в тому, що багатогранний і складний процес розвитку освіти відображався однобічно і поверхово, лише у вигідних для влади аспектах і показниках. При цьому суворо дотримувалися вимоги партії, ідейно-теоретичні кліше, як правило, із заздальгідь відомими апологетичними висновками» [49, с. 205].

Варто наголосити і на тому, що форми політичної та виховної роботи в середовищі молодого покоління були різноманітними, серед них слід виокремити наступні:

- організація в колі учнів Ленінських музеїв і куточків;
- проведення бесід із школярами, які мали б ознайомити підростаюче покоління, молодь, учнів, школярів з діяльністю Комуністичної партії на шляху побудови комунізму;
- проведення бесід із школярами про «дружбу і мир» між радянськими народами;
- проведення бесід із школярами про революційну діяльність і життя Володимира Леніна;
- проведення піонерських зборів;

- проведення радянських свят;
- відзначення радянських вечорів;
- проведення політінформації про події, які відбуваються у житті УРСР;
- проведення агітаційних походів зі школярами;
- проведення зі школярами екскурсії на радянські підприємства;
- проведення зі школярами екскурсії на радянські будівництва;
- проведення зі школярами зустрічей із ветеранами радянської армії, радянськими партизанами (в ході Другої світової війни);
- проведення зі школярами зустрічей із «героями» комуністичної праці;
- прослуховування радіопередач;
- відвідування кінотеатрів;
- відвідання театрів;
- оформлення тематичних виставок;
- оформлення куточків;
- оформлення портретних галерей героїв;
- групове дотримання правил, що прописані в «Уставі піонерської та комсомольської організацій»;
- радянські колективні читання;
- обговорення радянських книг.

Варто зазначити і наступне, що серед провідних напрямів втілення в життя радянської ідеології в шкільному середовищі УРСР стало і атеїстичне виховання, яке було обов'язковими для навчальних планів, позашкільної роботи із дітьми. Ідейна та виховна робота, проводилася парторганізаціями, мала мати велике атеїстичне підґрунтя та повинна була абсолютно перекреслити релігію як таку.

Атеїзуючи суспільство, радянське керівництво проводило різного роду лекторії, вечори, демонструвало фільми із запереченням самого Бога. Однак,

українські сім'ї незважаючи на це, в своїй більшості залишалися вірними своїй релігії.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА СКЛАДОВА

ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ШКОЛЯРІВ УРСР

3.1. Соціально-побутові умови школярів УРСР

Якщо розглядати радянське законодавство, то в ньому, власне, соціальне забезпечення «визначалося як система закріплених соціально-економічних заходів для підтримки добробуту населення» [62, с. 91]. У Законі було зафіксовано, що до видів соціальних послуг відносилося забезпечення «продуктами харчування, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів» тощо [62, с. 91].

Щодо системи харчування учнів УРСР, то воно було повноцінне і стояло на першому місці, адже є важливим фізичного здоров'я кожної дитини. Тому цей аспект вимагав досить таки особливої уваги, адже фізичне і розумове навантаження кожної дитини вимагало досить значних енерговитрат. «Санітарні норми, раціон та режим харчування були відпрацьовані спеціально для виховання здорового й сильного майбутнього покоління» [49, с. 206].

Питання, що торкалися процесу організації системи харчування учнів УРСР та втілення харчування на практиці часто обговорювали на різного рівнях на нарадах, засіданнях колегії, при цьому всьому видавалися вказівки спеціальним інспекторам із метою проведення різносторонніх консультацій.

Варто підкреслити, що «звільнення від шкільного харчування надавалося у виняткових випадках і після медичного висновку. Дитина повинна була з'їсти сніданок або ж обід.... При цьому харчування обов'язково

було гарячим [62, с. 92]. Харчування булочками та соками, в більшості випадків стосувалося школярів суто старших класів [62, с. 92].

Проте, були випадки, коли плани по відкриттю нових їдалень в стінах шкіл УРСР не завжди були виконаними. Однією із таких причин, була такою, що в школах були відсутніми відповідні приміщення, що відповідали державному стандарту

Профспілки брали досить таки активну участь у процесі організації харчування школи. А досить часто членами профспілок були батьки. До прикладу «профспілкова організація однієї із шахт щомісяця закупувала абонементи на харчування для дітей своїх працівників» [67, с. 28].

Відмітимо і недоліки в системі шкільного харчування серед яких:

- малоприспособлені приміщення під їдальню;
- приміщення, які в своїй основі не були відповідними до існуючих санітарно-гігієнічних вимог;
- харчоблоки не мали належних умов для збереження продуктів;
- існували шкільні їдальні, що не мали проточної води;
- існували шкільні їдальні, що не мали потрібної «кількості меблів з гігієнічним покриттям і зовсім був відсутній посуд, що не б'ється» [69, с. 73].

Були випадки коли певні відділи освіти не надавали пільгове чи безоплатне харчування ті кількості дітей, яка цього потребувала [69, с. 73].

Таким чином, аналіз констатуємо що всупереч наявним недолікам у системі тогочасного радянського громадського харчування, відповідні органи на рівні державної влади все ж таки приділяли належну увагу школярів УРСР, турбувалися про молоде покоління.

Також в цьому параграфі доцільним є розгляд опіки про стан здоров'я дітей і ставленням до цього питання самої держави. Відзначимо, що медичне обслуговування вважалося обов'язковим для кожного тогочасного освітнього закладу: «влада приділяла цьому питанню достатньо уваги, адже здорова і

фізично розвинена особистість ставала успішним «будівничим комунізму»» [49, с. 207].

Якщо говорити про сільські школи (школи сільської місцевості), то побутувала практика залучення радгоспів в процес будівництва лікарняних закладів. «Під керівництвом партійних організацій та місцевих Рад за безпосередньої участі громадськості проводилося будівництво нових медичних закладів [62, с. 93]. Проте, при недостатньому медичному забезпеченню та неналежній підготовці працівників сфери медицини «якість медичного обслуговування залишала багато запитань» [62, с. 93].

До негативних моментів віднесемо і те що:

- ставали частими випадки, коли в багатьох школах систематично не проводилися медичні огляди школярів;
- часто огляди стану здоров'я дитини проводилися тільки лише фельдшерами чи медсестрами [49, с. 209].

Отож, аналізуючи соціальне й побутове забезпечення школярів в УРСР, робимо висновки, що режими харчування дітей були досить таки адаптовані до виховання сильного і здорового майбутнього покоління [69, с. 74]. Абсолютна більшість шкіл мала спеціалізовані їдальні, однак був і незначний відсоток шкіл, який обмежувався тільки буфетами.

Щодо охорони здоров'я школярів, то при виявленні хворих дітей їх ставили на диспансерний облік, та надавали їм необхідне лікування. В стінах шкіл УРСР була розгорнута санітарно-освітня робота: «для дітей було розроблено примірний режим дня та правила особистої гігієни» [67, с. 31].

Питання, що були пов'язані із транспортом вирішувалися шляхом створенням при школах парку автобусів. Також були залучені транспортні засоби з місцевих колгоспів та місцевих підприємств. Саме вони забезпечували регулярне перевезення школярів

Таким чином, радянським керівництвом робилися спроби по удосконаленню соціального й побутового становище дітей на рівні

республіки. Однак, воно все ж таки перебувало на недостатньому рівні. Серед причин такого становища віднесемо: байдужість керівництва, нецільове використання коштів, випадки розкрадань, а це все впливало на рівень якості по обслуговуванню учнів.

3.2. Відпочинок та дозвілля школярів УРСР

Зауважимо, що невід'ємною складовою повсякденності учнів було на той час дозвілля. Саме воно суттєво впливає на формування світогляду, усесторонній розвиток дитини.

В історіографії виділяють наступні підсистеми повсякденної культури дітей, до яких відносимо:

- дитячий фольклор;
- дитячі ігри;
- дитяча художня творчість;
- процес спілкування.

В свою чергу всю систему учнівського дозвілля поділяємо на державну і недержавну, тобто неофіційну.

Так, до першої категорії відносимо:

- організацію шкільної гурткової роботи;
- організацію позашкільного дозвілля;
- організацію екскурсій;
- організацію вечорів;
- відвідування театрів;
- відвідування кінотеатрів;
- організацію відпочинку дітей в час, відведений на канікули тощо.

Що ж стосується неофіційної сторони, то сюди відносимо самоорганізований відпочинок школярів, а це:

- вуличні ігри;
- ігри на дитячих площадках;
- читання книг, різноманітної літератури;
- прослуховування дитячих радіопередач;
- перегляд телепередач, які були адресовані дітям шкільного віку;
- прогулянки в цілому.

Відзначимо, що «офіційне дозвілля школярів планувалося і контролювалося державою, а індивідуальне залежало від інтересів та можливостей кожної дитини» [69, с. 74].

У досліджувані роки дозвілля учнів УРСР було перенасичене радянською ідеологією. Таке дозвілля КПРС – КПУ вміло використовувало у своїх власних інтересах,

На теренах УРСР відпочинок учнів розроблявся державою на різних рівнях, зокрема проводилися:

- всесоюзні виховні заходи;
- всеукраїнські виховні заходи;
- районні виховні заходи;
- міські виховні заходи;
- шкільні виховні заходи.

На будь-якому рівні ці заходи проводилися виключно із однією метою – із метою контролю світогляду молодого покоління українців.

Зауважимо, що вищевказаної роботи системно залучалися комсомольські організації, піонерські організації, учителі – всі ті, які мали організувати в позаурочний час дозвілля школярів. Крім шкільних закладів, які підтримувати політику УРСР стосовно виховання підростаючого покоління «були позашкільні установи, які опікувалися вихованням дітей, розкривали їх творчий потенціал та мали» [67, с. 32].

До позашкільних закладів освіти технічного спрямування відносимо міські, обласні, центральна станції юних техніків. Їхнє функціонування скеровувалося на цілковите залучення школярів до ознайомлення з новою технікою тощо [49, с. 212]. Організація такого виду дозвілля молоді у велася за допомогою різноманітних форм гурткової роботи, до яких відносимо:

- конференції любителів техніки,
- гуртки технічного винахідництва,
- зустрічі із новаторами виробництва,
- зустрічі із представниками науки й техніки,
- роботу клубів юних любителів техніки.

Відзначимо, що велике число технічних гуртків вела свою роботу «на базі палаців і будинків піонерів, при технічних відділах підприємств, колгоспів та радгоспів, а також при школах, піонерських таборах, домоуправліннях» [69, с. 75].

Невід'ємною і основною складовою тогочасного дозвілля учнів стала туристсько-краєзнавча робота. Екскурсійно-туристичні станції розробляли для дітей методику проведення дозвіллевих заходів. Масштаби екскурсійної діяльності із кожним роком зростали. Так організовувалися подорожі, екскурсії із застосуванням різних видів транспорту, які охоплювали велику кількість дітей, підлітків тощо [49, с. 213].

Велика робота на теренах УРСР на протязі досліджуваних років проводилась стосовно організації дозвілля в рамках гуртків юних натуралістів. Велася дослідна і пізнавальна робота із сільського господарства, біології. Також була активізована робота стосовно охорони природнього середовища, яку зокрема проводили 1) обласні станції юннатів; 2) міські станції юннатів, а також 3) Центральна станція юних натуралістів [67, с. 32].

В досліджуваний період популярними були і літні школи. Тут діти проводили свій час цілий день, а вже вечором поверталися додому.

Також існували міські табори, які були створені на період літніх канікул. Тут в своїй більшості зберігалися класні колективи і відпочивали діти однієї школи. А в заміських таборах формувалися тимчасові дитячі колективи із різних шкіл [49, с. 212].

Зауважимо, що більшість видів дитячого відпочинку підлаштовувалася під трудове виховання молоді – а свідченням цього є діяльність таборів відпочинку із вузьким профілем.

Окремо виділимо дітей із сільської місцевості. Саме вони доволі часто були позбавлені нормального відпочинку. Їх доволі часто залучали до праці в радгоспах, колгоспах, на їхні плечі покладалася робота по веденню домашнього господарства. Часто в сільській місцевості батьки не мали можливості купити своїй дитині путівки на відпочинок у табір.

РОЗДІЛ ІV

ПЛАН-КОНСПЕКТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА ТЕМУ «ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УРСР ЩОДО ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛ. 1960-Х – ПЕРШОЇ ПОЛ. 1980-Х РР.»

ПЛАН-КОНСПЕКТ

з історії України

Клас: 11

Тема: «Державна політика УРСР щодо шкільної молоді впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр.: соціально-побутова та ідейно-виховна складова»

Вступне слово: вивчення політики радянської тоталітарної держави стосовно підлітків, дітей соціальної, культурної, освітньої, матеріальної сфери дитинства, впливу радянського ідеологічного чинника на формування світобачення школярів складає наукову заінтересованість й актуальність. Вивчення питань, які пов'язані із вивченням історичного досвіду в аспекті розвитку особистості юнака, дитини, формуванням її ціннісних, моральних орієнтирів являється складовою важливою частиною державної стратегії стосовно молодого покоління українців на сучасному етапі.

Мета уроку: вивчити специфіки державної політики радянської держави щодо повсякденності дітей, підлітків в УРСР впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст., в тому числі соціально-побутову та ідейно-виховну складову.

Навчальна

вивчити:

- ступінь ефективності державної системи соціального щодо забезпечення, підлітків дітей у УРСР впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- головні напрями соціалізації дітей, підлітків у радянське суспільство, показати результативність цього процесу;
- головні аспекти радянської державної інфраструктури в руслі проведення виховної роботи в середовищі молоді (школярів, юнаків);
- негативний вплив радянського ідеологічного виховання молоді;
- надати аналіз основних реалій повсякденного життя школярів, юнаків впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- соціально-побутові школярів в Українській РСР другої впродовж пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.;
- зміст відпочинку, базові форми дозвілля школярів в Українській РСР протягом другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр. ХХ ст.

розвивальна

розвивати:

- вміння аналізувати історичні джерела, зокрема опубліковані документи;
- вміння працювати у групах;
- вміння логічно мислити;
- вміння творчо мислити;
- вміння креативно мислити;
- вміння робити аналіз сьогоденних проблем в суспільстві;
- вміння вирішення проблемних ситуацій через призму аналізу

особливостей та специфіки повсякденного життя школярів УРСР (2-а пол. 1960-х – 1-ша пол. 1980-х рр.);

- вміння виокремлювати основне;
- вміння працювати з підручником самостійно;
- вміння працювати з навчальними матеріалами;

виховна

виховувати:

- толерантне ставлення до позиції інших учнів;
- позитивне ставлення до навчання, вчителя однокласників;
- прагнення до самовдосконалення;
- вміння самостійно підсумувати ґрунтовні висновки.

Тип уроку: комбінований

Обладнання:

- підручник з історії для 11 класу «Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України : підруч. для учнів загальноосвітніх навч закладів. 4-те видання, доопрацьоване й доповнене. Київ : Генеза, 2001. Ч. 2: 1939 – 2001: 11-й кл. 2001. 381 с.»;
- ноутбук;
- тексти опублікованих документів.

Основні терміни:

- *«Тоталітаризм – система державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності як економіка і господарство, культура, виховання, релігія»;*

- «Період «відлиги» – поширена, але неформальна назва періоду історії СРСР, що розпочався після смерті Й. Сталіна (друга половина 1950-х р. – початок 1960-х р.)»;
- «Лібералізація – в широкому тлумаченні під цим поняттям мається на увазі пом'якшення державного або державно-бюрократичного тиску на різні сфери суспільного життя: політику, економіку, право, свободу слова та ЗМІ, тощо»;
- «Період «застою» – політична криза, що використовується для позначення одного з останніх періодів існування СРСР. Чіткого та обґрунтованого визначення початку та кінця періоду застою в джерелах немає»;
- «Інтелігенція – суспільний прошарок, соціокультурне співтовариство; у широкому розумінні – люди розумової праці, що в першу чергу зайняті у таких сферах суспільної діяльності як освіта, наука, мистецтво; згодом до них приєдналися охорона здоров'я, та розвиток технологій і виробництва; і мають для цього відповідну освіту»;
- «Учитель, учителька – людина, яка навчає інших людей, передає їм певні знання про життя. У вузькому розумінні – спеціаліст, що проводить навчальну та виховну роботу з учнями в загальноосвітніх школах різних типів»;
- «Школа – це навчальний заклад, призначений забезпечувати навчальний простір і середовище для навчання учнів під керівництвом вчителів»;
- «Радянська пропаганда – державна пропаганда комуністичної ідеології, способу життя та політики монопольної влади КПРС в СРСР та її експансії в усьому світі. Це, з одного боку реклама переваг радянського соціалізму над відкритим суспільством, а з іншого – це критика «загниваючого» капіталізму та Заходу з використанням інсинуацій»;
- «Учень, учениця – поняття вживане зазвичай до вихованця у віці від 6 – 7 років до 17 – 18 років який відвідує школу чи позашкільні навчальні

заклади. У другому випадку, при відвідуванні гуртків може застосовуватись поняття гуртківець».

План

1. Політика радянської держави на шляху формування світогляду школярів УРСР
2. Проведення виховної роботи серед учнів УРСР: державна інфраструктура
3. Ідейно-виховна діяльність на шляху формування світогляду молоді УРСР
4. Соціально-побутові складові повсякденного життя школярів УРСР

Хід уроку

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
	1. Організаційний момент	Привітання вчителя Перевірка присутніх і відсутніх на уроці учнів.		
	2. Перевірка домашнього завдання		1) Який вплив несе в собі політична та ідеологічна системи радянської держави на повсякденне життя школярів УРСР впродовж другої половини 60-х	

			<p>– першої половини 80-х рр. ХХ ст.?</p> <p>2) Що таке система соціального захисту дитинства?</p> <p>3) Що мається на увазі під процесом соціалізації дітей і підлітків?</p>	
	3. Етап мотивації	Перегляд уривку із документального фільму «Соціально-побутові реалії повсякденного життя шкільного дитинства в 60-Х – 80-х рр. ХХ ст.»		
	4. Актуалізація опорних знань і навичок		<p>1) Яку епоху ми вивчаємо?</p> <p>2) Проаналізуйте офіційний дискурс з приводу учнівства в УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. (матеріали преси, партійні документи, стенограми засідань КПРС – КПУ).</p>	

			<p>3) Охарактеризуйте державну політику радянської системи у галузі освіти та розкрийте її ідеологічний контекст протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст.</p> <p>4) Визначте особливості та механізми впровадження політичних рішень у сферу освіти УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст.</p>	
	5.Вивчення нового матеріалу	<p>Політика радянської тоталітарної держави, зокрема в Українській РСР зорієнтовувалася на соціальний захист підлітків, дітей й ґрунтувалася на законах УРСР та СРСР в цілому. Перед обличчям суспільства та радянських державних органів влади постало питання, що полягало у забезпеченні гармонійного, усестороннього</p>	<p>1) Які заходи здійснювалися зі зміцнення матеріально-технічної бази загальноосвітньої школи УРСР (будівництво нових навчальних приміщень, випуск обладнання для шкільних кабінетів, майстерень тощо)</p>	

		<p>розвитку людини (особистості). Це питання увібрало заходи, які скеровані на контроль за бездоглядністю й безпритульністю, зміцнення стану здоров'я дитини, забезпечення побутової, матеріально сфер дитини, школяра, задоволення освітніх, культурних потреб, охорону праці неповнолітніх, надання соціальних пільг.</p> <p>Радянська верхівка намагалася привити в дітей риси «ідеального будівничого комунізму». Ці риси формували відданість справі КПРС – КПУ та СРСР. Досліджено, що до виховання учнів, окрім сім'ї та школи активно були залучені ЗМІ, позашкільні заклади освіти, піонерська й комсомольська організації. Особливу роль під час виховання школярів, відіграв процес творення «правильних прокомуністичних світоглядних» цінностей. А вказаний процес увібрав у себе різноманітні фактори, що мали посприяти вихованню у свідомості школярів тих, власне,</p>	<p>протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст.?</p> <p>2) Розкрийте мережу радянської державної інфраструктури для забезпечення виховної роботи серед учнів УРСР</p> <p>3) Які форми дозвілля учнівської молоді протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. Ви знаєте?</p> <p>4) Які форми відпочинку учнівської молоді протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. Ви знаєте?</p>	
--	--	---	--	--

		<p>якостей, які були би корисні для радянського керівництва на шляху виконання їх рішень, політичних постанов.</p> <p>Світоглядна виховна робота направлялася в одну сторону – в сторону насадження у стінах школи атеїзму. Зміст власне атеїзму полягав в докорінному запереченні, забороні релігії, полягав у запереченні Бога і його критиці, забороні церкви, переслідуванні віруючих. Комуністична правляча верхівка «контролювала самоосвіту» педагогів та педагогічних кадрів в цілому із питань атеїзму та ідеології.</p>		
	<p>6. Систематизація і узагальнення знань</p>		<p>Дидактична гра «Історичний футбол»</p> <p>Запитання:</p> <p>1) Відзначте особливості шкільної освіти УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст.</p> <p>2) Відзначте особливості та специфіку</p>	

			<p>духовної сфери повсякденного життя освітян в УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст.</p> <p>3) Якими методами русифікували учнівство УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст.?</p> <p>4) Назвіть основні параметри кількісного складу учнів УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст.</p> <p>6) Назвіть основні параметри якісного складу учнівства УРСР протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст.</p>	
	7. Висновки	При вивченні соціальної й побутової сфери учнівства протягом		

		<p>1960-х – 1980-х рр. маємо стверджувати, що протягом окресленого періоду кількісні показники в ракурсі побутового й матеріально-забезпечення школярів в Українській РСР вагомо зросли. Радянським державним керівництвом забезпечувалася підтримка соціальна підлітків, дітей. Підвезенням учнів до школи, тих дітей які проживали у віддаленій місцевості теж було нагальним питання. Підмітимо, що «транспортне забезпечення» було далеко не у всіх школах. В такому випадку був залучений транспорт із найближчих колгоспів та підприємств. Це в якійсь мірі дещо покращувало цю ситуацію, однак невирішувало проблеми повністю. На плечі батьків лягало й забезпечення школярів «всіма необхідними речами для навчання» їхніх дітей в школі. Завдання забезпечити в продаж у достатній кількості усі необхідні речі покладалось на державу. Проте, із такою проблемою виробництво справлялося не завжди, а це в свою чергу</p>		
--	--	--	--	--

		<p>приводило до дефіциту потрібних для учнів товарів. Організоване дозвілля учнів забезпечували позашкільні й шкільні освітні заклади, а також різного спрямування табори відпочинку. Для учнів проводилися екскурсії, організовувалися різних напрямів гуртки, культпоходи.</p>		
	8. Домашнє завдання		<p>Написати історичне есе про специфіку радянської школи та становище радянського учнівства протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. XX ст.</p>	

ВИСНОВКИ

Проведений багатоаспектний аналіз вивчення теми повсякдення дітей, юнаків шкільного віку УРСР протягом 1960-х – 1980-х рр. довів актуальність її опрацювання.

Отримані дипломницею основні дослідницькі результати зводяться до наступного:

Огляд історіографії, яка присвячена темі шкільної молоді періоду брежнєвського «застою» свідчить про те, що вивчення питання дитинства, як у колі українських науковців, так і у колі зарубіжних дослідників знаходиться на шляху наукової розробки. Наукові розвідки дослідників радянських років, безумовно містять в собі цінну наукову інформацію, що розкриває різноманітні аспекти життєвої діяльності дитини радянського періоду. Однак, велика частина вказаних досліджень носить заідеологізований зміст, а аспекти окресленого питання бакалаврської роботи залишилися поза дослідницькою увагою істориків.

Українська історіографія на сучасному етапі не містить комплексної, всеохоплюючої історичної книги, яка б була присвячена державній політиці УРСР щодо шкільної молоді впродовж другої пол. 1960-х – першої пол. 1980-х рр., а насамперед соціально-побутовій та ідейно-виховній складовій цієї політики. Більш широко питання дитинства радянського періоду розкривалося науковцями суміжних з історією галузей наук, що порушували різні сфери життєдіяльності учнів, школярів, дітей в цілому.

Поєднання наукових методів, які перевірені великою науковою практикою, використання методологічних принципів, в тому числі міждисциплінарних дало можливість розкрити головні особливості й закономірності духовного й матеріально-побутового життя школярів, учнів в коловороті радянського суспільства.

Доведено, що політика радянської тоталітарної держави, зокрема в Українській РСР зорієнтовувалася на соціальний захист дітей, підлітків й ґрунтувалася на законах УРСР та СРСР в цілому. Перед обличчям суспільства та радянських державних органів влади постало питання, що полягало у забезпеченні гармонійного, усестороннього розвитку особистості. Це питання увібрало заходи, які були скеровані на контроль за бездоглядністю й безпритульністю, зміцнення стану здоров'я дитини, забезпечення побутової, матеріальної сфер дитини, школяра, задоволення освітніх, культурних потреб, охорону праці неповнолітніх, надання соціальних пільг. Створювалися спеціальні контролюючі органи у сфері соціального захисту підлітків та дітей.

Встановлено, що сферою спеціальної уваги зі сторони радянської держави став «процес соціалізації» молодого підростаючого покоління, а це в ті радянські часи означало виховання. Вказаний процес базувався на таких важливих складових як військово-патріотичне, ідейно-політичне, трудове, моральне, естетичне, фізичне виховання школярів (дітей, юнацтва).

З'ясовано, що радянська верхівка намагалася привити дітям риси «ідеального будівничого комунізму». Ці риси формували відданість справі КПРС – КПУ та СРСР. Досліджено, що до виховання учнів, окрім сім'ї та школи активно були залучені ЗМІ, позашкільні заклади освіти, піонерська й комсомольська організації.

Вагому роль в вихованні учнів, на превеликий жаль, відводили не сім'ї, а радянській тоталітарній державі, що діяла у особі комсомольських й піонерських організацій при всіх школах. Для партійного керівництва будь-які методи були прийнятними на шляху ідеологізації суспільства. Для позитивного кінцевого результату завжди застосовувалися комуністична емоційна пропаганда, переконання. Учнів, школярів завжди залучали до громадської роботи тощо.

Особливу роль під час виховання школярів, відіграв процес творення «правильних прокомуністичних світоглядних» цінностей. А вказаний процес увібрав у себе різноманітні фактори, що мали посприяти вихованню у свідомості школярів тих, власне, якостей, які були би корисні для радянського керівництва на шляху виконання їх рішень, політичних постанов.

Доведено, що основною складовою радянського «патріотично-ідейного» виховання протягом окресленого періоду було атеїстичне, антирелігійне виховання учнів. Атеїстичне, антирелігійне виховання було у одному ряді провідних шляхів «світоглядного впливу» на школяра та являлося головною складовою радянської державної політики на шляху боротьби із проявами церковної віри, релігії тощо.

Світоглядна виховна робота направлялася в одну сторону – в сторону насадження у стінах школи атеїзму. Зміст власне атеїзму полягав в докорінному запереченні, забороні релігії, полягав у запереченні Бога і його критиці, забороні церкви, переслідуванні віруючих.

Показано, що інфраструктура забезпечення радянської ідейної пропаганди на потрібну рівні, в середовищі школярів, була «налагоджена на всіх рівнях». Виконувати поставлені радянською ідеологією завдання мали директори та керівництво шкіл. До ідеологічної, атеїстичної роботи використовувалися всі наявні і можливі методи роботи. До цього досить таки активно був залучений педагогічний колектив. Тому комуністична правляча верхівка, піклувалася про «спеціальну підготовку вчителів» створюючи на цьому шляху курси атеїзму, політгуртки атеїзму, інститути атеїзму, лекторії атеїзму тощо.

Комуністична правляча верхівка «контролювала самоосвіту» педагогів та педагогічних кадрів в цілому із питань атеїзму та ідеології.

Школярі, учні, в радянський період знаходилися начебто під «ковпаком» тоталітарної комуністичної влади, яка випробовувала на них свої методи формування «нової людини радянського типу» та контролювала їх світогляд.

Варто сказати, що під час проведення позаурочних заходів ретельно зверталася увага на питання, які були приурочені темі антирелігійній. Першочергового значення в пріоритеті вивчення надавалося Комуністичній партії, ленінській тематиці та ролі КПРС – КПУ в тогочасному суспільстві.

В роки керівництва радянської влади побутувала система ведення та організації атеїстичної пропаганди, із долученням в цей процес сім'ї, школи, громадськості. Ретельна увага надавалася й індивідуальній роботі з школярами в релігійних, віруючих родин. Проте, вивчення спеціальної літератури доводить, що школярі у той період серйозно не сприймали те все, що їм надиктовувалося й нав'язувалося. Школярі відсторонювалися від цього всього, просто були німими слухачами настанов атеїзму та бажали уникати відповідальності.

При вивченні соціальної й побутової сфери учнівства протягом 1960-х – 1980-х рр. маємо стверджувати, що протягом окресленого періоду кількісні показники в площині побутового й матеріально-забезпечення школярів в Українській РСР вагомо зросли. Радянським державним керівництвом забезпечувалася соціальна підтримка підлітків, дітей. Тут йде мова про безкоштовне медичне забезпечення та безкоштовну освіту.

Щодо харчування, то воно для учнів відбувалося на платній основі, але з малозабезпечених сімей учні безкоштовно харчувалися. Меню із шкільної їдальні в більшості було комплексним. Воно включало в раціон учнів: 1) сніданок; 2) обід, а для дітей, що залишалися на групі продовженого дня ще був передбачений і полуденок.

З'ясовано, що медичного обслуговування характеризується двояко. З однієї сторони було розширення цілої мережі медичних установ, однак із

другої сторони побутувало неякісне медичне обслуговування населення, зокрема, підлітків, дітей, школярів.

При школах, зазвичай відбувалося медичне обслуговування учнів. В школах була медсестра. Медсестра раз на протязі місяця здійснювала перевірку здоров'я школярів цілої школи. Потрібно підмітити, що для попередження й виявлення захворювань в середовищі учнів/школярів раз на цілий рік існував профілактичний обов'язковий медичний огляд фахівцями різних спеціальностей. Проте варто відзначити, що далеко не всі школи були забезпечені кваліфікованим медичним оглядом різної спеціальності лікарів. Такі огляди могли здійснювати тільки медсестра, або ж фельдшер. Дані факти ставали грубим порушенням зі сторони відповідних органів щодо соціального забезпечення дітей й зі сторони радянської держави в цілому.

Підвезенням учнів до школи, тих дітей які проживали у віддаленій місцевості теж було нагальним питання. Підмітимо, що транспортне забезпечення було далеко не у всіх школах. В такому випадку був залучений транспорт із найближчих колгоспів та підприємств. Це в якійсь мірі дещо покращувало цю ситуацію, однак не вирішувало проблеми повністю. Досліджено, що частково вказану проблему намагалися вирішити за рахунок спорудження інтернатів, які функціонували при школах. Проте, всі вище перелічені заходи не покращували становища, тому більшість учнів вимушена була ходити до школи пішки.

На плечі батьків лягало й забезпечення школярів всіма необхідними речами для навчання їхніх дітей в школі. Завдання забезпечити в продаж у достатній кількості усіх необхідних речей покладалось на державу. Проте, із такою проблемою виробництво справлялося не завжди, а це в свою чергу приводило до дефіциту потрібних для учнів товарів.

Певна частина батьків вимушена була власними руками шити товар для своїх школярів (для дітей). Зауважимо, що як форма, так шкільні

підручники передавалися з року у рік – від старшого покоління до молодшого».

Під ретельним контролем КПРС – КПУ у окреслений період перебувала сфера шкільного відпочинку й дозвілля. З огляду на вивчені та проаналізовані джерела виділяємо 2-а вектори проведення учнями свого вільного часу, насамперед – це:

- 1) офіційний (забезпечувався радянською державою);
- 2) неофіційний (залежав від можливостей та інтересів кожного учня).

Організоване дозвілля учнів забезпечували позашкільні й шкільні освітні заклади, а також різного спрямування табори відпочинку. Для учнів проводилися екскурсії, організовувалися різних напрямів гуртки, культпоходи. В цьому контексті можна сказати й про відвідування кінотеатрів, бібліотек тощо.

Для того щоб привчати учнів до колективної праці, ліпше контролювати формування світобачення школярів, підростаючої молоді, в досліджуваній період, перевага віддавалася колективним формам відпочинку. Необхідно підкреслити, що з метою досягнення повного прокомуністичного світобачення у радянському суспільстві, дозвілля школярів було пронизане політичним й ідейним вихованням.

Головну роль в розвитку учня як особистості відігравало самоорганізоване дозвілля. Воно становило так би мовити дитячу субкультуру, яка в собі об'єднувала елементи повсякденного буття дитини, яке наповнювалося вулицею – тобто утворювалося щось цілком нове під час проведення вільного часу учнів на вулиці із друзями.

Не кожна сім'я в окреслений період мала телевізор вдома. Не у всіх дітей навіть були іграшки дома, тому діти в радянський період були винахідливими і розважалися, вигадуючи нові форми розваг, або ж вдосконалюючи чи змінюючи існуючі. Всі такого виду розваги складали

дитяче повсякдення і ці розваги мали свої власні функції, традиції, мову тощо.

Під час дослідження теми бакалаврської роботи було з'ясоване наступне, що наповненість внутрішнього світу школярів була різноманітною. Учні вміли організувати самостійно своє дозвілля. Частенько для дітей вільний час був обмежений. Учні із сільської місцевості повинні були робити різну роботу по господарству. А якщо батьки учнів були колгоспниками й працювали в колгоспі, то такі учні частенько вимушені були допомагати своїм батькам на польових роботах.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити підсумок, що на повсякденне життя школярів різного віку достатньо впливали різноманітні чинники, які утворювали і наповнювали їхній побут, світогляд, виховання.

Дослідження теми бакалаврської роботи дозволяє висунути наступні напрямки дослідження запропонованої теми: 1) вивчення дитячої субкультури 2) проведення всебічного узагальнення питань дитинства; 2) вивчення елементів виховання й соціалізації учнів в роки брежнєвського «застою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

1. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР / Керівні матеріали про школу. Київ: «Радянська школа», 1962. – 26 с.
2. Заробітна плата працівників установ народної освіти: зб. законодавчих та інструктивних матеріалів / [упоряд. А. Г. Половодов]. Львів: [Б. в.], 1956. 295 с.
3. Законодавство про релігійні культи: збірник документів та матеріалів / Під заг.ред. К. З. Литвин; Упоряд. В.С. Анджиєвський, П. Д. Пилипенко. Київ : Політвидав України, 1973. 261 с.
4. Збірник законодавства про охорону материнства й дитинства / За ред. К. І. Згурської. Київ : «Радянська школа», 1959. 448 с.
5. Здобутки народної освіти Української РСР / [ред. кол. Є. С. Березняк (голова) та ін.]. Київ : Радянська школа, 1976. 175 с.
6. Історія України: документи і матеріали. Посібник для студентів вищих закладів освіти, учнів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій / [В. Ю. Король (уклад., коментарі)]. Київ : Академія, 2001. 446 с.
7. Керівні матеріали про школу (довідник директора школи) / [упор. Є. С. Березняк, Г. К. Гончаренко, О. Г. Сивець]. Київ : Радянська школа, 1966. 551 с.
8. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. Т. 2. (1941 – 1976) / [редкол.: В. У. Юрчук (голова) та ін.]. Київ : Політвидав України, 1977. 1022 с.
9. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917 – 1960 рр. Київ : в 2 т.

- Т. 2 (червень 1941–1960 рр.) / [ред. О. В. Килимник та ін.]. Київ: Держполітвидав УРСР, 1961. 665 с.
10. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: статист. зб. Київ:Статистика, 1973. 316 с.
 11. Народне господарство Української РСР в 1961 році: статист. щоріч. Київ : Держстатвидав, 1962. 751 с.
 12. Народне господарство Української РСР в 1963 році: статист. щоріч. Київ: Держстатвидав, 1964. 654 с.
 13. Україна у ХХ столітті (1900–2000) : зб. матеріалів / [упор. А. Г. Слюсаренко та ін.]. Київ : Вища школа, 2000. 350 с.
 14. О завершении перехода к всеобщему среднему обучению молодежи и дальнейшем развитии общеобразовательной школы: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 20 июня 1972 года / Народное образование в СССР: Сборник нормативных актов. Москва : Юрид. лит., 1972. 180 с.
 15. О задачах по дальнейшему улучшению летних практических работ учащихся общеобразовательной школы: Постановление Коллегии Министерства просвещения СССР, Секретариата ЦК ВЛКСМ и Президиума ЦК прфсоюза работников от 13 марта 1975 года / Народное образование в СССР: Сборник нормативных актов. Москва :Юрид. лит., 1975. 200 с.
 16. Об обучении учащихся старших классов средних общеобразовательных школ автоделу: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 14 января 1969 года № 44 / Народное образование в СССР: Сборник нормативных актов. Москва : Юрид. лит., 1969. 85 с.
 17. Основні документи про школу: збірник-довідник / [упоряд. С. С. Березняк]. Київ : «Радянська школа», 1982. 399 с.
 18. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради,

постанов і розпоряджень уряду Української РСР: в 7 т. / [ред. і гол. упор. С. Д. Михальчук]. Київ : Політвидав України. Т. 3 (1952 – 1956 рр.). 1963. 1122 с.

19. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР: в 7 т. / [ред. і гол. упор. С. Д. Михальчук]. Київ : Політвидав України. Т. 4 (1957 – 1958 рр.). 1964. 847 с.

ЛІТЕРАТУРА:

20. Атеїстичне виховання в школі (з досвіду роботи шкіл Вінницької області). Вінниця, 1961. 104 с.
21. Атеїстичне виховання в школі. Збірник статей. / за заг. ред. О. Г. Дзевєріна. Київ : «Радянська школа», 1956. – 240 с.
22. Атеїстичне виховання учнів / за редакцією Г. І. Підлуцького. Київ : «Радянська школа», 1978. 95 с.
23. Атеїстичне виховання. З досвіду роботи середніх спеціальних навчальних закладів. Київ : «Вища школа», 1975. 136 с.
24. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
25. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти як історико-педагогічна проблемає : зб. наук. праць. Серія: Педагогічні науки. Херсон : ХДУ, 2004. Вип. 37. С. 10 – 15.
26. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
27. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 667 с.
28. Білодід І. Про культуру педагогічної праці. Київ : Радянська школа,

1960. 49 с.
29. Бондар А. Д. Організація навчально-виховної роботи у восьмирічній школі. Київ : Радянська школа, 1962. 145 с.
 30. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967). Київ : Вид-во Київського університету, 1968. 227 с.
 31. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40 – 80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
 32. Брехунець Н. С. Навчальні заклади освіти України 50 – 80-х років ХХ ст.: історіографія: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.
 33. Брехунець Н. С. Політизація навчально-виховного процесу в закладах освіти України 50-80-х років ХХ ст.: до історіографії проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2004. Вип. 8. С. 52–57.
 34. Булгакова О. В. Науково-педагогічна інтелігенція України як об'єкт державної політики (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) / О. В. Булгакова. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2013. Вип. 18. С. 232–245.
 35. Герегова С. В. Освіта в західноукраїнському регіоні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2004. 19 с.
 36. Даниленко В. М., Романюк І. М. Інтелігенція українського села в 50-ті – 60-ті роки ХХ ст.: історіографія та джерельна база проблеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2004. Вип. 8. С. 46–52.
 37. Довгань І. О. Діяльність партійних організацій України по будівництву шкіл і зміцненню їх навчально-матеріальної бази. З

- історії боротьби комуністичної партії за розвиток народної освіти на Україні. Київ, 1972. С. 91 – 101.
38. Історія Української РСР / [ред. кол.: А. Г. Шевельов, Ю. Ю. Кондуфор, (гол. ред.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977–1979. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 1970-і роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 – 1950-і роки). 1979. 392 с.
 39. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 250 с.
 40. Козак В. Є. Матеріальна база сільської школи. Київ : Радянська школа, 1979. 156 с.
 41. Колосова КИЇВ А. В ногу з життям. З досвіду роботи партійних організацій Української РСР / [відпов. ред. К. А. Колосова, упор. С. П. Заволока]. Київ : Радянська школа, 1961. 205 с.
 42. Колосова КИЇВ А. Школи України на новому етапі / К. А. Колосова. Київ : Радянська школа, 1960. 89 с.
 43. Кукуруза Ж. Б. Перетворення в галузі освіти УРСР (середина 1950-х – початок 1960-х рр.): огляд історіографії. Гілея : науковий вісник: зб. наук. Київ, 2011. Вип. 51 (№ 9). С. 183–188.
 44. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964). *Український історичний журнал*. Київ, 1998. № 4. С. 91–102.
 45. Курносів Ю. О. Інтелігенція Української РСР і науково-технічний прогрес (1959 – 1970-ті рр.). Київ : Наукова думка, 1975. 207 с.
 46. Курносів Ю. О. Роль інтелігенції України в комуністичному вихованні трудящих (1959–1965). Київ : Наукова думка, 1968. 180 с.
 47. Курносів Ю. О., Бондар А. Д. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. Київ : Наукова думка, 1964. 343 с.
 48. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) /

- В. М. Литвин, В. А. Смолій (ред.). Київ : Літерра, 2004. 269 с.
49. Логвиненко О. В. Підготовка вчителів та забезпечення ним шкіл України у 1950 – 1960-х роках. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ, 2006. Вип. 10. С. 203–213.
 50. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х – початок 60-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2003. 39 с.
 51. Мойсеєнко В. Д. Керівництво КПРС розвитком народної освіти. (На матеріалах УРСР. 1945–1958 рр.). Київ : Вища школа, 1975. 136 с.
 52. Моторнюк М. М. Соціальна роль загальноосвітньої школи. Київ : Знання, 1976. 48 с.
 53. Моторнюк М. М. Школа і виховання нової людини. (З досвіду діяльності партійних організацій України по перебудові роботи шкіл в напрямку зміцнення їх зв'язку з життям). Київ – Львів: Вид-во Львівського університету, 1963. 164 с.
 54. Навчально-виховна робота в школах і групах подовженого дня / [упор.: А. Д. Бондар, Б. Ф. Мельниченко, КИЇВ Ф. Присяжнюк, Н. Ф. Січкарь]. Київ : Радянська школа, 1965. 115 с.
 55. Нариси з історії Комуністичної партії України / [автор. колек.: І. Д. Назаренко (кер.), Ю. В. Бабако та ін]. Київ : [Б. в.], 1961. 616 с.
 56. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967 рр.) / [ред. кол. А. Д. Бондар (відп. ред.) та ін.]. Київ : Радянська школа, 1967. 483 с.
 57. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Українська історіографія. Вінниця : ПП «Поліграфічний центр «Фенікс» ДІВПВАТ «Інфракон», «Інфракон-І», 2007. 360 с.
 58. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко,

- В. І. Гусев, В. М. Литвин та ін. Київ : Вища школа, 2000.653 с.
59. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : у 2 кн., 3 ч. / відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
 60. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР (1917–1957) / [авт. кол.: М. М. Грищенко, О. Р. Мазуркевич та ін.]. Київ:Радянська школа, 1957. 446 с.
 61. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 22 с.
 62. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 242 с.
 63. Романець Л. М. Участь учительства в культурному та господарському житті України в другій половині 40-х – 50-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2008. Вип. 14. С. 271–273.
 64. Романюк І. М. Загальна середня освіта на селі у кінці 1950-х – на початку 60-х рр.: правда проти статистики. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* Київ, 2002. Вип. 6. С. 282–289.
 65. Романюк І. М. Проблеми шкільництва на селі в кінці 50-х першій половині 60-х рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія. 2002. Вип. 4. С. 163–167.
 66. Сворак С. Д. Освіта в західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках. (Деякі аспекти історії, політики, педагогіки). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 38 с.

67. Сворак С. Д. Становлення радянської системи освіти в Західному регіоні України: традиції і проблеми. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 43 с.
68. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колект. моногр. / відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
69. Слюсаренко Н. Радянський період розвитку трудової підготовки дівчат у школах України. Історико-педагогічний альманах. 2011. Вип. 1. С. 71 – 75.
70. Соціалізація особистості: Міжкафедральний збірник наукових статей / за заг. ред А. Й. Капської. Київ : НПУ, 1998. 157 с.
71. Соціалізація особистості школяра / за ред. Л. Е. Орбан. Івано-Франківськ, 1996. – 68 с.
72. Соціалізація особистості як проблема національної освіти / за ред. М. П. Недюхи. *Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції*. Частина 1. Ніжин: Педінститут, 1993. 203 с.
73. Соціалістичний спосіб життя і молодь: запитання та відповіді / упоряд: І. Г. Єрмаков, В. А. Оваденко, О. К. Александрова та ін. Київ: Молодь, 1984. – 192 с.
74. Стинська В. В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства в УРСР в 60 – 80 рр. ХХ ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 29. Частина 2. Педагогіка. С. 197 – 205.
75. Стоян Т. А. Туризм як один із видів дозвілля населення УРСР в 70-80-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 11. С. 324 – 330.
76. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої

- особистості. *Вибр. твори.*: В 5 т. Київ : Рад. шк., 1976 Т. 1. 202 с.
77. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Київ : Рад. шк., 1988. 304 с.
78. Ткаченко О. Г. Житлові умови міського населення в повоєнний період (1945–1955 рр.). Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ, 2005. Вип. 8. С. 207–212.
79. Удод О. А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства. *Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.* 2004. Т. 2. С. 286–313.
80. Удод О. А. Історія повсякденності як методологічна проблема. *Доба.* 2002. № 3. С. 6–18.
81. Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство.* 2010. № 3. С. 6–9.
82. Федонюк К. Є. Діяльність районних рад в галузі народної освіти і культурно-освітньої роботи. Київ : ДержполітвидавУРСР, 1958. 91 с.
83. Філоненко О. С. Аналіз підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів України до виховної роботи в дитячих оздоровчих таборах у 50-х – 60-х роках хх ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* Чернігів: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Вип. 130. С. 279 – 282.
84. Філоненко О. С. Аналіз діяльності літніх дитячих таборів у 70- 80-ті рр. ХХ ст. в Україні. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.* Серія: Педагогічні науки. –Чернігів: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2014. Вип. 117. С. 363 – 366.
85. Хрестоматія з українського дитинознавства / укладач: Л. І. Йовенко. Умань, 2011. 156 с.
86. Шановська О. А. Про особливості виховання останнього радянського покоління. *Інтелігенція і влада.* 2012. Вип. 25. С. 174 – 184.

87. Шиян О. І. Державна освітня політика з питань забезпечення здорового способу життя молоді: монографія. Львів: ЛДУФК, 2010. С. 119.
88. Шкільне літо: праця і відпочинок / упорядник С. О. Єфименко. Київ : «Видавництво політичної літератури України», 1982. 107 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Зовнішній вигляд школярів:
друга пол. 1970-х рр.**

Додаток Б

Чергування в класі: друга пол. 1960-х рр.

Додаток В

Допомога колгоспу у зборі урожаю: друга пол. 1970-х рр.

Атеїстичне виховання молоді. Антирелігійна пропаганда в СРСР

